Drošības jautājumi: mūsdienu tendences Lietuvas tiesību aizsardzības sistēmā

Vladas Tumalavičius

Ģenerāļa Jonasa Žemaiša Lietuvas Militārā akadēmija, Lietuva

vladas.tumalavicius@gmail.com

Kopsavilkums

Problēmas Lietuvas nacionālās drošības jomā liek pievērst uzmanību faktam, ka informācijas pārvaldība un izmantošana kā tradicionāla tiesībaizsardzības iestāžu darba metode ir mainīga paaugstinātas specdienestu iesaistīšanās dēļ, jo mūsdienās pastāv drošības draudi. Esošo un mērķtiecīgi mainīgo Eiropas Savienības tiesību reformas jomas, drošības un nozīmīgu sociālo procesu nodrošināšanas integrācijas procesu novērošana un izpēte gūst ne tikai teorētisku, bet arī aizvien svarīgāku praktisku nozīmi, tāpēc ir pelnījusi ciešu zinātniskās sabiedrības, īpaši juridisko zinātņu pārstāvju, uzmanību.

Darbā atspoguļoti sabiedrības drošības tiesiskās regulēšanas attīstības pašreizējie jautājumi un jaunākās tendences, ko nosaka Lietuvas Republikas Kriminālās izlūkošanas likums, kas vēl nav pilnvērtīgi un detalizēti atspoguļots zinātniskās diskusijās. Tāpēc radās nepieciešamība analizēt šī tiesību instrumenta iemiesoju Lietuvas drošības dienestu slepenās darbības jomā mūsdienu globalizācijas procesā. Darbā tika izmantotas objektīvās realitātes izziņas un speciālā darba un paņēmieni vispārzinātniskās metodes, kuras raksturīgas juridiskajām zinātnēm. Rezultātā ir uzsvērts šī tiesību instrumenta kā demokrātisko vērtību un cilvēka tiesību un brīvības aizsardzības garanta svarīgums un savlaicīgums.

Atslēgvārdi: cilvēka tiesības un brīvība, kriminālā izlūkošana, sabiedrības drošība.

Ievads

Kopš seniem laikiem operatīvās izmeklēšanas, izlūkošanas un pretizlūkošanas darbības pamats un kodols ir aģentūras metode, t. i., slepenu darbinieku (aģentu) un tiesībsargājošo orgānu operatīvo darbinieku un specdienestu paņēmieni, veidu un

uzvedības modeļu kopums operatīvi nozīmīgas informācijas izdibināšanā un prettiesisku darbību dokumentēšanā, nodibinot vai attīstot uzticības pilnas attiecības ar šīs informācijas zinātāju.

Ievērojamā filozofa un domātāja Herodota (480. g. p. m. ē.) darbos tiek norādīts, ka senie grieķi izmantoja aģentus no Persijas. Aģentūru aktīvi izmantoja Maķedonijas Aleksandrs un kartāgiešu ģenerālis Hanibals. Daudz noderīga slepenā dienesta organizācijā un aģentūras darba taktikā ieviesa mongoļi. Čingishans aģentūru novērtēja un aktīvi izmantoja, un, saprotot pretizlūkošanas pasākumu bīstamību, cietsirdīgi un nežēlīgi izrēķinājās ar ienaidnieka spiegiem.

Kopš XVII gs. iezīmējās norobežošanās no aģentūras metodes valsts iekšējās drošības nodrošināšanā. Šim mērķim sāka veidoties patstāvīgas struktūras, ko vēlāk nosauca par pretizlūkošanas dienestu. Piemēram, Krievijā imperatora ģimenes un cariskā režīma drošības nodrošināšanai 1826. gadā tika organizēta politiskā policija kā Imperatora personīgās kancelejas trešā nodaļa, kas aktīvi vervēja aģentus un ziņotājus informācijas iegūšanai no personām, kuras tika turētas aizdomās par neloyalitāti pret carisko režīmu. Ieviesto vai iegūto aģentūru ārvalstīs organizatoriski parasti īstenoja patstāvīgas struktūras, kas realizēja mērķtiecīgu militāro vai iekšpolitisko izlūkošanu [9].

Kopš pirmajiem datiem par aģentūru darba paņēmieniem, kas minēti Vecajā Derībā, pagājuši gandrīz četri tūkstoši gadu, un vairāki simti tūkstošu cilvēku ik dienas tiek iesaistīti aģentūras darbā kā tiesībsargājošo un speciālo dienestu brīvprātīgie palīgi vai kā štata darbinieki, kuri nodrošina izlūkošanas, pretizlūkošanas un meklēšanas funkcijas. Kaut arī XXI gs. sākumā zinātniski tehniskā progresa ietekmē operatīvajā meklēšanas darbībā arvien aktīvāk tiek izmantotas informācijas tehnoloģijas, lai savāktu, analizētu un saglabātu konfidenciālu informāciju par personām un faktiem, kuri ir izraisījuši izlūkošanas, pretizlūkošanas un meklēšanas darbā iesaistīto interesi, daudzu gadsimtu garumā pārbaudītais darbs ar aģentūru tomēr ir viens no efektīvākajiem līdzekļiem cīņā ar pārkāpumiem pret valsts interesēm, konstitucionālajām tiesībām un pilsoņu brīvību [8].

Kriminālās izlūkošanas koncepcija – jaunas vēsmas Lietuvas nacionālās drošības nodrošināšanā

Tiesībsargājošo iestāžu un citu specdienestu darbību cīņā ar noziedzību Lietuvā līdztekus atklāta rakstura darbībām nosaka arī slēpta, nevienam neredzama darbība, ko reglamentē dažādu resoru dokumentu statūti, slepenas instrukcijas, prokuratūras rekomendācijas, kā arī tiesiskie akti, no kuriem vissvarīgākais ir jaunais likums, kas nosaka kriminālās izlūkošanas veikšanu un ar to saistītās darbības.

Lietuvas Republikas Kriminālās izlūkošanas likums stājās spēkā 2013. gada 1. janvārī [1]. Vienlaikus ar šī likuma stāšanos spēkā spēku ir zaudējis līdz šim pastāvošais Lietuvas Republikas Operatīvās darbības likums, kas nepietiekami sekmēja cilvēka tiesību un brīvības aizsardzības nodrošināšanu, operatīvās darbības subjektu kontroli, tikai daļēji noteica to uzvedības pamatus, kā arī neatbilda pastāvošajai situācijai. Pieņemtais Lietuvas Republikas Kriminālās izlūkošanas likums reglamentē kriminālās izlūkošanas pamatus, tās subjektu tiesības un pienākumus, izmeklēšanas veikšanu, finansēšanu, koordinēšanu un kontroli, kā arī personu piedalīšanos kriminālajā izlūkošanā un izlūkošanas informācijas izmantošanu. Likums precīzi regulē kriminālās izlūkošanas darbību – jēdzienus, veidus un instrumentus, informācijas vākšanas metodes, tās izmantošanu, aizsardzību un atbildību par nesankcionētu lietošanu; likumā arī nodalīta tiesībsargājošo iestāžu darbība noziedzīgu nodarījumu izmeklēšanā, t. i., kriminālā izlūkošana no izlūkošanas un pretizlūkošanas [2, 3].

Jaunajā dokumentā ir nostiprināta cilvēka tiesību un brīvības aizsardzība kriminālās izlūkošanas veikšanā. Tiek uzsvērts, ka atsevišķu tiesību un brīvības ierobežošanai ir īslaicīgs raksturs un to var izmantot tikai atbilstīgi likumdošanai un tikai cita cilvēka tiesību un brīvības, īpašuma, kā arī sabiedriskās un valsts drošības aizsardzības labā. Pamatojoties uz jauno likumu, kriminālās izlūkošanas izmeklēšana tiks veikta tikai gadījumos, kad ir informācija par gatavošanos izdarīt noziegumu vai par jau izdarītu noziegumu; aizdomās turamais, apsūdzētais vai notiesātais slēpjas; cilvēks ir pazudis bez vēsts; tiek īstenota personu aizsardzība no noziedzīgas ietekmes. Turklāt likums paredz, ka kriminālo izlūkošanu nevar veikt pret Valsts prezidentu [3].

Atbilstīgi likumam, ja kriminālās izlūkošanas subjekts ir konstatējis, ka kriminālās izlūkošanas gaitā iegūtā informācija par tās objektu neapstiprinājās, informācijas vākšana par objektu nekavējoties jāpārtrauc, bet savāktā informācija jāiznīcina. Ja pēc kriminālās izlūkošanas izmeklēšanas pabeigšanas tās gaitā savāktā informācija par objektu netiks izmantota, tad savāktā informācija par objekta privāto dzīvi jāiznīcina trīs mēnešu laikā. Ja pret personu tika izmantota kriminālā izlūkošana un tās gaitā ievāktā informācija neapstiprinājās, pirmstiesas izmeklēšana netika uzsākta, bet radās negatīvas juridiskas sekas personām, tad pēc šo personu lūguma jāuzrāda kriminālās izlūkošanas gaitā par tām savāktie dati. Ja persona uzskata, ka kriminālās izlūkošanas subjektu darbību dēļ ir pārkāptas tās tiesības un brīvība, tai ir tiesības tādas darbības pārsūdzēt galvenās kriminālās izlūkošanas iestādes vadītājam vai viņa vietniekam un prokuroram, bet gadījumā, ja nepiekrīt viņu lēmumam, – vērsties ar prasību tiesā [4].

Minētā tiesību akta skaidrojumā uzsvērts, ka jaunais likums nodrošinās arī daudz augstāku cilvēka tiesību un brīvības aizsardzības līmeni, būtiski palielinās prokuratūras un tiesu kontroli kriminālās izlūkošanas subjektu darbības jomā, ļaus tās subjektam nodrošināt apstākļus efektīvākai cīņai ar noziedzību. Pēc dažu augstākstāvošu valdības locekļu un parlamentāriešu domām, minētajam likumam piemīt noteikti “drošinātāji”, kuri sekmē un ļauj tiesībsargājošajām institūcijām vajadzīgā veidā nodrošināt cilvēka tiesību un brīvības aizsardzību pret nelikumīgu vajāšanu, izsekošanu vai citu darbību.

Tādējādi Operatīvās darbības kontroles parlamentārā komisija varēs iegūt vairāk informācijas, kuru nevarētu saņemt Operatīvās darbības likuma darbības laikā, kā arī efektīvi veikt parlamentāro kontroli [4]. Pēc bijušā Lietuvas Seima spīkera domām, Lietuvas Republikas Kriminālās izlūkošanas likums ir sagatavots kvalitatīvi un profesionāli, ņemot vērā citu valstu pieredzi līdzīgos projektos. Turklāt Seima bijusī spīkere Irēna Degutiene (*Irēna Degutienė*) akcentē, ka šī likuma pieņemšana ir konstruktīva un mērķtiecīga darba rezultāts, realizējot kontroles nostiprināšanas un izlūkošanas koordinēšanas koncepciju, ko apstiprinājusi Valsts drošības padome, kā arī atzīst, ka bija nepieciešams saskaņot Operatīvo darbību likuma normas un nodalīt izlūkošanas jēdzienu no kriminālās izlūkošanas jēdziena [7]. Tādējādi tika sagatavoti divi Lietuvas Republikas likumi: Lietuvas Republikas Izlūkošanas likums un Lietuvas Republikas Kriminālās izlūkošanas likums.

Un tomēr Lietuvas Republikas Kriminālās izlūkošanas likumam bija jāaizvieto Operatīvās darbības likums. Šī jaunā dokumenta autori apgalvo, ka operatīvās darbības tiesiskā reglamentēšana nebija pietiekama un negarantēja vajadzīgo cilvēka tiesību un brīvības aizsardzību [6]. Minētā likuma pretinieki šaubās par likuma īstenošanas caurspīdīgumu – kriminālās izlūkošanas gaitā persona var tikt pakļauta tiesiski nesankcionētai izsekošanai. Saskatot vispārējās izsekošanas draudus, daži parlamenta locekļi likuma pieņemšanas stadijā bija gatavi vērsties pie prezidenta, lai minētajam likumam noteiktu veto [5].

Kā apgalvoja Valerijs Simuliks (*Valerijus Simulikas*), viens no Seima Cilvēktiesību komitejas locekļiem, kurš bija pret šī likuma pieņemšanu, tas paver ceļu neierobežotai un nekontrolētai personu izsekošanai. Politikis uzsver faktu, ka tagad amatpersonas varēs veikt aizdomās turētās personas fizisku izsekošanu trīs dienas bez tiesas lēmuma, ņemot vērā tikai operatīvo informāciju, un atļauju tam izsniegs nevis tiesa, bet gan tiesībsargājošā resora darbinieka vadītājs, kurš veic izsekošanas darbību, vai viņa pilnvarots vietnieks, kas izraisīs spekulatīvas darbības [4].

Tiesību un kārtības parlamentārās komitejas vadītājs Stasis Šedbars (*Stasys Šedbaras*) atzina, ka dokuments, iespējams, nav absolūti pilnīgs, bet noraidīja apgalvojumus par iespējamu globālu un nekontrolētu personu izsekošanu, kā arī iespējamu ļaunprātīgu izmantošanu no amatpersonu, kriminālās izlūkošanas subjektu puses un, aizstāvot likuma statūtus, uzsvēra, ka līdz šim pastāvošais Lietuvas Republikas Operatīvās darbības likums vispār nedefinēja fizisko izsekošanu, tāpēc darbības nebija juridiski reglamentētas, bet minētais nolikums tiecas to sakārtot. Likuma autori arī uzsvēra, ka telefonsarunu noklausīšanās un ziņojumu kontrole citos elektroniskajos līdzekļos, tāpat kā līdz šim, būs iespējama tikai ar tiesas sankciju. Pēc likuma sankcijas uz sarunu slepenu noklausīšanos izsniegs tikai apgabaltiesu priekšsēdētāji vai viņu pilnvaroti tiesneši, pamatojoties uz prokuroru motivētiem priekšstatiem [6].

Turklāt steidzamos gadījumos, kad rodas draudi cilvēka dzīvībai, veselībai, īpašumam, sabiedrības vai valsts drošībai, kriminālās izlūkošanas darbības atļauts veikt, pamatojoties uz prokurora lēmumu [6].

Atbilstīgi likumam kriminālās izlūkošanas informācijas vākšanas veidi ir šādi:

- aģentūras darbība;
- aptauja;
- apskate;
- kontrolpārbaude;
- kontrolējama transportēšana;
- noziedzīga nodarījuma imitācija;
- slēpnis;
- izsekošana;
- slepena operācija;
- tiesībsargājošo institūciju uzdevums.

Likumā ir noteikts, ka galvenās kriminālās izlūkošanas institūcijas, kuras realizē kriminālās izlūkošanas informācijas vākšanu un šīs darbības metodes, ir šādas [1]:

1. Lietuvas Republikas Iekšlietu ministrijas Finansiālo noziegumu izmeklēšanas dienests;
2. Lietuvas Republikas Iekšlietu ministrijas Policijas departaments;
3. Lietuvas Republikas Iekšlietu ministrijas Vadības apsardzes departaments;
4. Lietuvas Republikas Iekšlietu ministrijas Valsts robežapsardzes dienests;
5. Lietuvas Republikas Iekšlietu ministrijas Muitas departaments;
6. Speciālās izmeklēšanas dienests.

Kriminālās izlūkošanas galveno institūciju tiesības un pienākumi deleģēti arī Lietuvas Republikas Aizsardzības ministrijas Operatīvo dienestu 2. departamentam un Valsts drošības departamentam, kad to apakšvienības veic kriminālās izlūkošanas izmeklēšanu.

Vienlaikus ar spēkā esošā Lietuvas Republikas kriminālās izlūkošanas likuma izmaiņām no 2014. gada 1. janvāra par pilnvērtīgu kriminālās izlūkošanas institūciju atkal kļuva Lietuvas Republikas Tieslietu ministrijas Ieslodzījuma vietu departaments, pēc 14 gadu pārtraukuma saņemot visas tiesības kā pamatinstitūcija, kas realizē kriminālās izlūkošanas darbību valsts labošanas sistēmā.

Secinājumi

Lietuvā sabiedrības drošības tiesiskās regulēšanas jomai ir tendence mainīties un attīstīties. Šajā posmā svarīgs faktors ir Lietuvas Republikas Kriminālās izlūkošanas likuma stāšanās spēkā. Varas pārstāvji atšķirīgi vērtē šī likuma pieņemšanu un tā ietekmi uz sabiedrības drošību. Pēc zinātniskās sabiedrības, īpaši juridisko zinātņu pārstāvju domām, Lietuvas Republikas Kriminālās izlūkošanas likuma pieņemšanā iezīmējas šī tiesību instrumenta svarīgums un savlaicīgums:

- tas ir savlaicīgi izstrādāts un iedzīvināts tiesiskās regulēšanas avots, kas virzīts uz demokrātisko vērtību aizsardzību, kā arī cilvēka tiesību un brīvības ievērošanu;

- tas garantē mērķtiecīgus, secīgus un objektīvus tiesībsargājošo institūciju darbības mērus un metodes, kas apveltītas ar leģitīmām pilnvarām valsts drošības nacionālās politikas realizācijā;
- tas sekmē valsts iestāžu darbinieku slepenas darbības uzlabošanu un pilnveidošanu, kas virzīta uz noziedzīgu nodarījumu novēršanu un personu notveršanu, nozagta īpašuma meklēšanu un citām darbībām, kas saistītas ar valsts un vērtību nacionālo drošību.

Security Issues: Current Trends in Lithuanian Law Enforcement System

Abstract

Problems in the sphere of national security of Lithuania draw attention to the fact that the management and use of information as a traditional working method of law enforcement institutions is changeable because of the increased involvement of security services and their attention towards current threats to security. Observation over the running and fast changing integration processes in the European Union in the sphere of law reforms, provision of security and significant social processes, as well as their study acquire not just a theoretical but also a more practical importance. It requires a close attention within a scientific community, namely, the representatives of legal sciences.

The work presents the current issues and latest trends of development in the sphere of law regulation of the public security stipulated by the adoption of the Law of Criminal Intelligence of the Republic of Lithuania, which have not received yet a comprehensive and detailed reflection in scientific debates. Therefore, it is necessary to analyse the implementation of this legal instrument in the sphere of secret activity of Lithuania's security at the present stage within the globalisation process. The author applied general scientific methods of studying objective reality and means and techniques peculiar to legal sciences. As a result, the significance and urgency of this legal instrument as a guarantee for protection of democratic values and human rights and freedoms have been emphasised.

Keywords: security of society, criminal intelligence, human rights and freedoms.

Literatūra

1. Lietuvos Respublikos kriminalinės žvalgybos įstatymas. 2012 m. spalio 2 d. Nr. XI-2234, Vilnius. Iegūts no: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=437554
2. Lietuvos Respublikos žvalgybos įstatymas. 2000 m. liepos 17 d. Nr. VIII-1861. Vilnius. Iegūts no: <http://www.infolex.lt/ta/161012:ver1:str1>

3. Принятый Закон о криминальной разведке позволяет 3 дня вести слежку без санкции суда. Delfi.lt. Iegūts no: <http://ru.delfi.lt/archive/article.php?id=59635701>
4. Seimas priėmė Kriminalinės žvalgybos įstatymą. Delfi.lt. Iegūts no: <http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/seimas-prieme-kriminalines-zvalgybos-istatyma.d?id=59633507#ixzz2ZaLоMHQ6>
5. Sukritikuotas Kriminalinės žvalgybos įstatymas. Infolex.lt. Iegūts no: <http://www.infolex.lt/portal/start.asp?act=news&Tema=1&str=51303>
6. Seimas priėmė Kriminalinės žvalgybos įstatymą. Lrytas.lt. Iegūts no: <http://www.lrytas.lt/lietuvos-diena/aktualijos/seimas-prieme-kriminalines-zvalgybos-istatyma.htm?p=2>
7. Lietuvos politika. I. Degutienė: Kriminalinės žvalgybos įstatymas visuotinio sekimo neįteisins. Respublika.lt. Iegūts no: http://www.respublika.lt/lt/naujienos/lietuva/lietuvos_politika/idegutiene_kriminalines_zvalgybos_istatymas_visuotinio_sekimo_neiteisins/print.1
8. Ронин, Р. *Своя разведка: способы вербовки агентуры, методы проникновения в психику, форсирование воздействия на личность, технические средства скрытого наблюдения и съема информации*. Практическое пособие. Мн: Харвест, 1998. 368 с. ISBN 985-433-180-6.
9. Сысалов, М. П. *Основы оперативно-розыскной деятельности*. Учебник. Алматы: Юридическая литература, 2006. 338 с. ISBN 9965-620-33-4.